

مهارت‌های تحقیق و مأخذشناسی
علوم اسلامی

دکتر حسین صابری

تهران

۱۳۸۹

سرشناسه: صابری، حسین، ۱۳۴۵.

عنوان و نام پدیدآور: مهارت‌های تحقیق و مأخذشناسی علوم اسلامی / حسین صابری.
 مشخصات نشر: تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز
 تحقیق و توسعه علوم انسانی؛ مشهد: بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی، ۱۳۸۹.
 مشخصات ظاهری: یازده، ۴۷۹ ص.؛ جدول.

فروست: «سمت»؛ ۱۴۴۸. الهیات (فقه و مبانی حقوق اسلامی)؛ ۱۸.

شابک: ۵۸۰-۵۳۰-۹۶۴-۹۷۸ ۶۱۵۰۰ ریال

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا

یادداشت: پشت جلد به انگلیسی: Hossein Saberi. Research Skills & Islamic Bibliography.

یادداشت: کتابنامه: ص. ۴۶۳-۴۷۹؛ همچنین به صورت زیرنویس.

موضوع: علوم اسلامی - تحقیق

موضوع: علوم اسلامی - کتابشناسی

موضوع: استناد کتابشناختی

شناسه افزوده: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز تحقیق و
 توسعه علوم انسانی.

شناسه افزوده: بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی

رده‌بندی کنگره: ۲۸۹ م ۱۷ ص ۱۱۱ BP

رده‌بندی دیویی: ۲۹۷/۰۷۲

شماره کتابشناسی ملی: ۲۲۹۴۶۵۰

مهارت‌های تحقیق و مأخذشناسی علوم اسلامی

دکتر حسین صابری (عضو هیئت علمی دانشگاه فردوسی مشهد)

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی و

بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی

چاپ اول: زمستان ۱۳۸۹

نعداد: ۱۰۰۰

حروفچینی و لیتوگرافی: «سمت»

چاپ و صحافی: سازمان چاپ و انتشارات، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی

قیمت: ۶۱۵۰۰ ریال. در این قیمت چاپ مذكور ثابت است و فروشنده‌گان و عوامل توزیع مجاز

به تغییر آن نیستند.

هر شخص حقیقی یا حقوقی که تمام یا قسمتی از این اثر را بدون اجازه ناشران یا مؤلف، نشر یا
 بخش یا عرضه یا تکثیر یا تجدید چاپ نماید، مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

تهران، بزرگراه جلال آل احمد، غرب پل یادگار امام (ره)، رویه‌روی پمپ گاز، کد پستی: ۱۴۶۳۶

www.samt.ac.ir

info@samt.ac.ir

نشانی: تلفن: ۴۴۲۴۶۲۵۰۲

مشهد، حرم مطهر، دوربرگردان شیخ طبرسی، ص. پ: ۹۱۷۳۵-۳۶۶، تلفن: ۰۵۱۱۲۲۳۲۵۰۱-۹

www.islamic-rf.ir

info@islamic-rf.ir

دورنگار: ۰۵۱۱۲۲۳۰۰۰۵

پیام پژوهش

نیاز گسترده دانشگاهها به متون درسی، به ویژه در رشته‌های علوم انسانی، و محدود بودن امکانات مراکز علمی و پژوهشی که خود را موظف به پاسخگویی به این نیازها می‌دانند، ایجاب می‌کند امکانات موجود با همکاری دانشگاهها و مراکز پژوهشی در مسیر اهداف مشترک به خدمت گرفته شود تا افزون بر ارتقای کیفی و کمی منابع درسی از دوباره کاری جلوگیری به عمل آید.

به همین منظور، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی و بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی هفدهمین کار مشترک خود را با انتشار کتاب مهارت‌های تحقیق و مآخذشناسی در علوم اسلامی به جامعه علمی کشور عرضه می‌کنند.

این کتاب برای دانشجویان رشته‌های الهیات در مقطع کارشناسی به عنوان منبع اصلی درس «روش تحقیق و مرجع‌شناسی» به ارزش ۲ واحد تدوین شده است.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	یادداشت آغازین
	بخش اول: دانش و پژوهش
۷	فصل اول: دانش‌شناسی
۷	چند مفهوم پایه‌ای
۱۱	طبقه‌بندی علوم
	طبقه‌بندی علوم نزد غربیان (۱۲)؛ طبقه‌بندی علوم نزد اسلامیان (۱۵)
۳۳	روش‌شناسی علوم
۳۶	فصل دوم: تحقیق و انواع آن
۳۶	تحقیق چیست؟
۳۹	انواع تحقیق
	(أ) از نظر هدف (۴۰)؛ (ب) از نظر روش (۴۲)؛ (ج) از نظر منابع و روش‌های گردآوری اطلاعات (۴۹)؛ (د) از نظر محور پژوهش (۴۹)؛ (ه) از نظر متغیر (۵۰)
۵۴	فصل سوم: روش‌شناسی پژوهش در علوم اسلامی
۵۴	درآمد
۵۷	موقعیت پژوهش‌های اسلامی در دسته‌بندی‌های سنتی
	(أ) از نظر هدف (۵۸)؛ (ب) از نظر روش (۵۸)؛ (ج) از نظر منابع و روش‌های گردآوری اطلاعات (۶۰)؛ (د) از نظر محور پژوهش (۶۱)؛ (ه) از نظر متغیر (۶۱)
۶۱	تحلیل داده‌ها در مطالعات اسلامی
۶۹	ویژگی‌های تحقیق در علوم اسلامی

۷۱	فصل چهارم: طرح تحقیق
۷۲	انواع طرح تحقیق
۷۴	عناصر طرح تحقیق
۸۲	فصل پنجم: مراحل تحقیق
۸۲	مراحل عملی تحقیق
	أ) از مسئله تا طرح تحقیق (۸۲)؛ ب) از طرح تحقیق تا گزارش تحقیق (۸۸)؛
	ج) گزارش تحقیق و نگارش (۹۶)
۱۰۰	گام‌های نگارش
	بخش دوم: اسناد و مدارک علمی
۱۱۳	فصل اول: مدارک نوشتاری
۱۱۳	مدارک چاپی (رسانه‌های چاپی)
۱۱۹	مدارک غیر چاپی
۱۲۲	فصل دوم: کتاب، مهم‌ترین مدرک چاپی
۱۲۲	کتاب چیست؟
۱۲۳	گونه‌های عرضه کتاب
۱۲۴	کالبدشناسی کتاب
۱۳۵	انواع کتاب
	یک) کتاب راهنما یا واسطه (۱۳۸)؛ دو) کتاب منبع (۱۴۵)؛ سه) درسنامه (۱۵۷)
۱۵۷	ارزشیابی کتاب
۱۶۱	فصل سوم: مدارک و منابع الکترونیکی
۱۶۱	نشر الکترونیکی
	منابع ناپیوسته (۱۶۲)؛ منابع پیوسته (شبهه) (۱۶۴)

۱۶۶	محتوای حامل‌های الکترونیکی
۱۶۹	یافتن مطالب در حامل‌های الکترونیکی
۱۷۳	امکان یادداشت الکترونیکی و ذخیره نتایج
۱۷۴	فصل چهارم: اسناد و مدارک خطی
۱۷۴	تحقیق نسخه‌های خطی
۱۷۴	نسخه خطی و دسترسی به آن
۱۷۹	احیای نسخ خطی و مراحل آن
	یک) اقدام‌های بنیادین (۱۷۹)؛ دو) اقدام‌های مکمل (۱۸۳)
۱۸۵	فصل پنجم: کتابخانه و کتاب‌بایی
۱۸۵	کتابخانه
۱۸۸	وظایف و کارکردهای کتابخانه
۱۹۱	انواع کتابخانه
۱۹۵	منابع و مواد کتابخانه
۱۹۶	چینش منابع در کتابخانه
۲۰۳	جستن کتاب در کتابخانه
	یک) برگه کتاب (۲۰۳)؛ دو) برگه‌دان و فهرست کتابخانه (۲۰۸)؛ سه) خدمات کتابداران (۲۱۱)
۲۱۱	یافتن کتاب در کتابخانه
	یک) شماره بازیابی کتاب (۲۱۲)؛ دو) ترتیب کتاب‌ها در کتابخانه (۲۱۳)
	بخش سوم: مآخذشناسی علوم اسلامی
۲۱۸	درآمد
۲۲۱	فصل اول: کلیات - تاریخ اسلام
۲۲۶	فصل دوم: سرگذشت‌نامه‌ها
۲۲۷	أ) سیره نبوی ﷺ

۲۳۳	ب) صحابه و تابعان
۲۳۴	ج) ائمه اثني عشر عليه السلام
۲۳۸	د) عالمان و اندیشمندان
۲۴۳	فصل سوم: قرآن و علوم قرآنی
۲۴۴	أ) واژه‌نامه
۲۴۷	ب) آثار کلی
۲۵۰	ج) تاریخ قرآن
۲۵۲	د) علم قرائن
۲۵۷	ه) علم تجوید
۲۶۰	فصل چهارم: تفسیر
۲۶۰	أ) تاریخ تفسیر و طبقات مفسران
۲۶۱	ب) متون تفاسیر
	یک) اهل سنت (۲۶۲)؛ دو) شیعه (۲۷۰)
۲۷۶	ج) تفاسیر فقهی (آیات الاحکام)
	یک) اهل سنت (۲۷۶)؛ دو) شیعه (۲۷۷)
۲۷۸	د) تفاسیر عرفانی ادبی
	یک) اهل سنت (۲۷۹)؛ دو) شیعه (۲۸۱)
۲۸۲	فصل پنجم: حدیث
۲۸۲	أ) واژه‌نامه
	یک) اهل سنت (۲۸۳)؛ دو) شیعه (۲۸۴)
۲۸۵	ب) تاریخ حدیث
۲۸۷	ج) علم الحدیث
	یک) اهل سنت (۲۸۷)؛ دو) شیعه (۲۹۱)
۲۹۳	د) رجال

۳۰۶	یک) اهل سنت (۲۹۴)؛ دو) شیعه (۳۰۱) ه) متون احادیث
۳۱۶	یک) اهل سنت (۳۰۶)؛ دو) شیعه (۳۱۱) و) احادیث فقهی
	یک) اهل سنت (۳۱۶)؛ دو) شیعه (۳۲۰)
۳۲۲	فصل ششم: فقه و اصول
۳۲۲	أ) واژه‌نامه
۳۲۳	ب) تاریخ و طبقات فقه و اصول یک) تاریخ و طبقات عمومی فقه و اصول (۳۲۴)؛ دو) تاریخ و طبقات و ادوار اختصاصی مذاهب (۳۲۵)
۳۲۷	ج) اصول فقه یک) حنفیه (۳۲۷)؛ دو) شافعیه (۳۳۰)؛ سه) مالکیه (۳۳۴)؛ چهار) حنابله (۳۳۶)؛ پنج) امامیه (۳۳۷)
۳۴۴	د) قواعد فقه یک) حنفیه (۳۴۵)؛ دو) شافعیه (۳۴۶)؛ سه) مالکیه (۳۴۶)؛ چهار) حنابله (۳۴۷)؛ پنج) امامیه (۳۴۸)
۳۵۰	ه) فقه تطبیقی یک) اهل سنت (۳۵۰)؛ دو) شیعه (۳۵۲)
۳۵۳	و) فقه یک) حنفیه (۳۵۳)؛ دو) شافعیه (۳۵۷)؛ سه) مالکیه (۳۶۱)؛ چهار) حنابله (۳۶۴)؛ پنج) امامیه (۳۶۸)؛ شش) ظاهریه (۳۷۳)؛ هفت) زیدیه (۳۷۳)
۳۷۵	فصل هفتم: کلام و عقاید
۳۷۵	أ) واژه‌نامه
۳۷۶	ب) تاریخ

۳۷۷	ج) آثار کلی
	یک) معتزله (۳۷۷)؛ دو) اهل سنت، اشاعره، اهل حدیث (۳۷۸)؛ سه) ماتریدیه (۳۸۵)؛ چهار) طحاویه (۳۸۶)؛ پنج) امامیه (۳۸۶)؛ شش) زیدیه (۳۹۳)؛ هفت) اسماعیلیه (۳۹۴)
۳۹۷	فصل هشتم: فرق اسلامی
۳۹۷	أ) تاریخ عمومی فرق
۴۰۱	ب) تاریخ و طبقات اختصاصی فرق
	یک) معتزله (۴۰۱)؛ دو) اشاعره (۴۰۲)؛ سه) شیعه (۴۰۲)
۴۱۰	فصل نهم: اخلاق اسلامی
۴۱۹	فصل دهم: آداب و رسوم
۴۱۹	أ) آثار کلی
۴۲۰	ب) زیارت
۴۲۲	ج) ادعیه
	یک) اهل سنت (۴۲۲)؛ دو) شیعه (۴۲۳)
۴۳۰	فصل یازدهم: تصوف و عرفان
۴۳۰	أ) واژه‌نامه‌ها
۴۳۲	ب) تاریخ و طبقات
۴۳۴	ج) آثار کلی
۴۴۵	فصل دوازدهم: فلسفه اسلامی
۴۴۵	أ) واژه‌نامه
۴۴۶	ب) تاریخ
۴۴۷	ج) آثار کلی

صفحه	عنوان
۴۵۷	فصل سیزدهم: منطق
۴۵۷	أ) واژه‌نامه
۴۵۸	ب) تاریخ
۴۵۸	ج) آثار کلی
۴۶۳	کتابنامه

www.ketab.ir

www.ketab.ir

یادداشت آغازین

دانش دریایی است ژرف که باید به مدد پژوهش، تازه‌های شناخت را در آن جست و از آن برآورد. پر پیداست که این جستن و این برآوردن مهارت‌هایی بس ارجمند می‌طلبد و ابزارهایی ویژه می‌خواهد. این مهارت‌ها را باید آموخت و این ابزارها را باید فراهم ساخت.

در این میان، تحقیق در دانش‌های اسلامی افزون بر این مهارت‌ها و ابزارها، شناختی درست از منابع این دانش را نیز می‌طلبد و پیش بردن مطالعات اسلامی بدون بهره جستن از این منابع، آن هم به صورت دقیق و روشمند، دشوار و گاه ناشدنی است.

اینک، آنچه در کتاب حاضر فرا روی دارید درآمده است بر مهارت‌های تحقیق و مأخذشناسی علوم اسلامی که در آن در سه بخش به طرح مباحث پرداخته شده است:

بخش نخست به دانش و پژوهش گزین شده و به طور طبیعی مباحثی مقدماتی چون دانش‌شناسی، طبقات علوم و شیوه‌شناسی علوم و سپس مسائلی چون تحقیق، چستی تحقیق و انواع پژوهش و همچنین طرح تحقیق و مراحل اجرایی تحقیق را دربرمی‌گیرد.

به دلیل اهمیت مطالعات اسنادی و کتابخانه‌ای در علوم اسلامی، در بخش دوم به بررسی مباحثی مربوط به مدرک‌شناسی، انواع مدارک چاپی و غیرچاپی و سپس کتاب و انواع آن، و آن‌گاه به مدارک و منابع الکترونیکی و نیز مدارک خطی پرداخته

شده و در ادامه به کتابخانه و کتاب‌یابی نظری افکنده شده و از مهارت‌های لازم در استفاده از کتابخانه سخن به میان آمده است.

همچنین، از آن روی که تنها برخورداری از مهارت‌های لازم در پژوهش برای فراهم آوردن یک اثر پژوهشی بسنده نمی‌کند و افزون بر آن شناختی آغازین از منابع و مآخذ نیز ضرورت دارد، در بخشی سوم، در قالب سیزده فصل به معرفی مآخذ عمومی دانش‌های اسلامی پرداخته شده است. در این فصل‌ها بر پایه خلاصه طرح رده‌بندی اسلام در نظام رده‌بندی کنگره، منابع عمده علوم اسلامی در یازده شاخه رده BP اسلام، یعنی کلیات، سرگذشت‌نامه‌ها، قرآن و علوم قرآنی، تفسیر، حدیث، فقه و اصول، کلام و عقاید، فرق اسلامی، اخلاق اسلامی، آداب و رسوم و سرانجام تصوف و عرفان معرفی شده‌اند و به دلیل اهمیت شناخت منابع فلسفه و منطق در مطالعات اسلامی، دو فصل نیز به معرفی مآخذ این دو دانش اختصاص یافته است. پیش از آنکه به متن اثر درآید یادآوری چند نکته بایسته می‌نماید:

۱. به اقتضای ماهیت «کتاب درسی»، هدف از این کتاب نه ارائه اجتهاد در مباحث و یا طرح نظریه‌ای نو، بلکه به دست دادن تصویری عمومی از کلیات مهارت‌های لازم در زمینه پژوهش است. طبیعی است این مهم، مراجعه به منابع متعدد موجود در این عرصه را می‌طلبیده و این کاری است که مؤلف تا توانسته بدان توجه کرده است.

۲. به اقتضای همین مهم و برای پرهیز از بیشتر شدن حجم کتاب، از اطناب در بسیاری از مباحثی که در برخی از تألیف‌های مشابه دیده می‌شود خودداری شده و با بسنده داشتن به کلیات، فضایی نیز برای مطالعه و تحقیق بیشتر فراگیران محترم باز گذاشته شده است.

۳. مخاطب عمومی این اثر دانشجویان مقطع کارشناسی‌اند، هر چند برای دانشجویان دیگر مقاطع نیز نکاتی سودمند در این اثر وجود دارد.

۴. به منظور تسهیل جست‌وجو در فهرست‌ها، در متن و کتابنامه اثر حاضر در مورد صاحبان آثار از مستند مشاهیر ایران یا از سرشناسه متداول‌تر در کتابخانه‌ها و در املای عناوین آثار نیز از املای عنوان خود اثر در نسخه چاپی استفاده شده است و در این مورد شیوه‌نامه رسم‌الخط خاصی اعمال نگردیده است.

۵. مؤلف وظیفه خود می‌داند سپاس خود را از اعتماد ناشران محترم و از لطف و همراهی برادران ارجمند جناب آقای دکتر سید طه مرقاتی و جناب آقای دکتر امیر سلمانی رحیمی ابراز بدارد و از دوستان ارجمند آقایان محمدرضا مروارید و محسن ناجی نصرآبادی به پاس ریزنی‌ها و نیز از همکاری کتابداران محترم دانشکده الهیات، آقایان حسنعلی صالحی‌نیا و رضا حسن‌پور و سرکار خانم خدیجه دیانتی‌نیت و از همکاری خانم‌ها سیده مینا هاتفی‌نسب و سمیه دلیخون که در گردآوری اولیه برخی اطلاعات و نیز برخی مراجعه‌های بعدی یاری رساندند، همچنین از دقت و توجه جناب آقای حسن عطایی‌راد که ویرایش ادبی اثر را عهده‌دار شدند، از زحمت و تلاش جناب آقای محمود رسولی که حروفچینی را بر عهده گرفتند و از خانم‌ها افسانه علیزاده و مژگان امیری پریان که به ترتیب صفحه‌آرایی و کنترل فنی نهایی اثر را انجام دادند تشکر کند و سپاس ویژه خود را از استاد ارجمند جناب آقای دکتر محمدمهدی رکنی که اثر را از نظر گذراندند و از سرکار خانم مریم جابر که در واریسی و کنترل نهایی اثر دقتی در خور تقدیر روا داشتند و اثر را از خطا پیراستند ابراز بدارد.

۶. مؤلف به رغم آنکه تلاش خود را برای ارائه اثری مفید انجام داده، اما در عین حال کار خود را بی‌عیب نمی‌داند و بر هر نقدی آغوش می‌گشاید.

دانشگاه فردوسی مشهد

حسین صابری